

Anti-empyralist mücadelede Komünist-İslamcı ittifakı: Rus Devrimi deneyi

Yıldırım Koç

Vatan Partisi Genel Başkan Yardımcısı

İnsanlık tarihinde birçok kişi ve örgüt, (i) insanın insanı sömürmediği, sömürünün ve baskının olmadığı, insanların toplumsal üretime yeteneklerine göre katkıda bulunup üretilen ürünlerden ihtiyaçlarına göre pay aldığı, (ii) insanların bencillikten kurtulup birbirine kardeşçe, yoldaşça, dostça yaklaştığı, (iii) doğanın sunduğu zenginliklerin akıllı bir biçimde kullanıldığı bir dünya yaratabilmek için mücadele etti ve bugün de ediyor.

Fidel Castro 2007 yılında İran Sağlık Bakanı Muhammed Farhadi'nin Küba'ya yaptığı ziyaret sırasındaki açıklamasında şunları söylüyordu: "Bizi daima tehdit eden ortak bir düşmanımız var, dünyanın bütün ülkelerini işgal etmiş olan bir düşman." Castro, Ayetullah Humeyni'nin dünya görüşünü de övdü ve Kuran'daki yönetim modelinin Batı türü sistemlerin yerine dikkate alınması gerektiğini söyledi.¹

Fidel Castro'nun komünistliği konusunda kimsenin kuşkusu yoktur. Castro'nun söyledikleri doğru mu? Komünistlerle İslamcı-

lar (toplumsal ve siyasal ilişkilerin Kur'an-ı Kerim'de ve güvenilir hadislerde öngörülen şekilde biçimlendirilmesini savunanlar) birleşebilir mi veya ittifak kurabilir mi?

Rosa Luxemburg ve Hristiyanlık

Castro'nun İslamiyet'le ilgili değerlendirmelerinden çok önce, Rosa Luxemburg Hristiyanlığı incelediğinde ilginç değerlendirmeler yapıyordu. Rosa Luxemburg, 1905 yılında yayımlanan "Sosyalizm ve Kiliseler" yazısında, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında, tüketim komünizmini savunduğunu anlatmaktadır.² R. Luxemburg önce İncil'den bir alıntı yapmaktadır: "Bir devenin bir dikiş iğnesinin deliğinden geçmesi, zengin bir adamın Cennet Krallığı'na girmesinden daha kolaydır." R. Luxemburg şunları yazıyordu:

"Bugün 'komünizm' ile mücadele eden papazlar gerçekte ilk Hristiyan havarilerini lanetlemektedir. Çünkü bu havariler coşkulu komünistlerden başka bir şey değillerdi."

1 Fowkes, Ben-Gökay,Bülent, "Unholy Alliance: Muslims and Communists-An Introduction," *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2009, s.25.

2 <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/socialism-churches.htm>.

“İlk Hristiyanlar sahip olunanların ortaklaşa olması talebini, komünizmi, savunuyorlardı. Hristiyanların ortak mülkiyet talebi üretim araçlarına değil, tüketim araçlarına ilişkindi. Arazinin, atölyelerin ve çalışmada kullanılan aletlerin ortak mülkiyette olmasını talep etmiyorlardı; her şeyin, evlerin, giysilerin, yiyeceğin ve yaşam için en gerekli olan üretilmiş ürünlerin kendi aralarında eşit biçimde bölüşülmesi gerektiğini savunuyorlardı. Hristiyan komünistleri bu zenginliklerin kaynağını sorgulamamaya özen gösterdiler.”

Rosa Luxemburg, ilk dönem Hristiyanların yaşantısını o dönemdeki bir yazarın aşağıdaki gözlemleriyle aktarmaktadır:

“Bunlar servete inanmazlar ve ortak mülkiyeti savunurlar ve onların arasında hiçbiri, diğerlerinden daha fazla bir şeye sahip değildir. Onların içine girmek isteyen kişi sahip olduğu serveti onların ortak mülkiyetine katmak zorundadır. Aralarında yoksulluk veya lüks olmamasının nedeni budur. Kardeşler gibi her şey herkesin mülkiyetindedir.”

Kazanılan para ortak bir kasaya konuyor ve ihtiyaca göre bölüşülüyordu. Yemeklerin birlikte yenmesi de genel kuraldı. “Bu nedenle birinci ve ikinci yüzyılların Hristiyanları komünizmin coşkulu destekçileriydi. Ancak bu komünizm çalışmaya değil, üretilmiş ürünlerin tüketimine dayanıyordu ve toplumu dönüştürmeye, insanlar arasındaki eşitsizliğe bir son vermeye ve zengini yoksuldan ayıran engelleri yıkmaya yetmedi.”

Daha sonraki dönemde Hristiyanlık sömürü ve baskı düzeninin bir parçası ve aleti haline dönüştü. Ortaklaşmacı anlayış manastırlarda devam etti ve dönem dönem ilk yüzyıllardaki Hristiyanlığı canlandırma girişimleri olduysa da, bu çabalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çabalardan birinde “cenneti yeryüzünde yaratma” çabası da açıkça ifade ediliyordu.

Ünlü tarihçi Max Beer, “Hristiyanlık, Roma proletaryasının komünizmiydi” demektedir. “İsa’nın şehit edilmesini hemen izleyen yıllarda hemen hemen tümüyle Musevi proleterler-

den oluşan ilk topluluklar ya komünist temelde yönetiliyordu, ya da komünistlik ideali ruhuydu.” Hristiyan topluluklara katılan kişi tüm varlıklarını satıyor ve topluluğa bağışlıyordu. Her şeyleri ortaktı. Zenginlik ahlaksızlık olarak kabul ediliyor, servet peşinde koşanlar aşağılanıyordu. Ancak daha sonraki yüzyıllarda Hristiyanlık devlet dini haline getirildi. Ortak mülkiyetçi anlayış bazı manastırlarda sürdürülse de, Hristiyanların yaşantısı sınıflı topluma uygun hale getirildi.

Ebû Zerr-i Gıfârî

Anadolu’da Abuzer isminde birçok kişi vardır. İsmi kaynağı, 653 yılında ölünceye kadar İslamiyet’teki eşitlikçi anlayışı ve sade yaşamı savunan Ebû Zerr-i Gıfârî’dir.

Ebû Zerr, İslamiyet’i ilk kabul eden kişilerdendi. İran’ın ünlü İslamcı düşünürlerinden ve namuslu ve inançlı bir aydın olan Ali Şeriati, *Ebuzer* isimli kitabında şunları yazmaktadır:

“Aristokratlar ve sermayeciler, mahrumların önderi ve ezilenlerin savunucusu Ebuzer’in ölümüyle, bu sınıfın tehdit edici tehlikesinin sonsuza kadar ortadan kalktığını sanıyorlardı. Ancak son ekonomik devrimler Osman’ın rejiminin mi yoksa Ebuzer’in sosyalizminin mi kazandığını ispatladı. Yeni sosyalistler diyorlar ki: Dünya sosyalist olmalıdır ki yaşamaya layık olsun. Yağmacılık, haydutluk, aristokratlık kaybolsun, mahvolsun, yok olsun! Biz de bu düşünce tarzını Ebuzer’in bütün hayatında açıkça görüyoruz. Eğer sosyalizmin sloganı, ‘Herkesten yeteneğine göre ve herkese emeğine göre’ ise, biz bunu on üç yüzyıl önce Ebuzer’in yiğitçe mücadelesinde daha görkemli bir şekilde müşahade ediyoruz.”³

Ali Şeriati, Ebuzer’in mücadelesini şöyle özetliyordu:

“Ebuzer, mücadelesine devam ediyor ve sermayedarlara olan saldırısını gittikçe şiddetlendiriyordu. Sermayedarlıktan men ediyor, zenginleri fakirlerle eşit olmaya, Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer zamanında olduğu

3 Şeriati, Ali, *Ebuzer*, Fecr Yay., Ankara, 2007, s.20-21.

gibi serveti tüm halk arasında bölüştürmeye davet ediyordu. (...) Yoksullar, ellerinden alınan haklarını istiyor, zengin, sermayedar ve köle tacirlerine karşı mücadele ediyorlardı. Zenginler bir devrimin gittikçe yaklaştığını hissedince Muaviye'ye gittiler. Peygamber'in yiğit ve zahit sahabesi Ebuzer'in propaganda-ları sonucu meydana çıkan tehlikenin korkusundan Muaviye'ye sığındılar. Ebuzer'i şikayet ettiler.”⁴

Ebû Zerr'in Muaviye ile tartışması da bilinmektedir. Ebû Zerr, Muaviye'nin yaptırmakta olduğu saray için şunları söyler: “Eğer bu yaptırdığın Beyaz Saray, Allah'ın malından sa hainliktir, kendi malınsa savurganlıktır.” İhsan Eliaçık, aynı dönemde yaşayan ve 90 yaşındayken Siffin Savaşı'nda çarpışırken 657 yılında şehit olan Ammar Bin Yasir'in de aynı görüşleri savunduğunu belirtmektedir.⁵

Ebû Zerr'in Halife Hz. Osman'la olan konuşması da ünlüdür. Ebû Zerr, Hz. Osman'ın huzurunda zenginleşmeyi eleştirir ve altın ve gümüş biriktirip bunları Allah yolunda harcamayanların cehennemde yaşayacağı sıkıntıya ilişkin ayeti okur.⁶ Ayette, cehennemde o altın ve gümüşlerin ateşte kızdırılacağı ve onları biriktirenlerin alınlarına, sırtlarına yapıştırılacağı anlatılmaktadır. Ebû Zerr bu ayeti okuduğunda, Hz. Osman, bu sırada yanında bulunan Kâ'b'ül-Ahbâr'a bu konudaki görüşünü sorar. O da, insan malının zekatını verirse, para biriktirmesinin ve zengin olmasının bir zararının olmadığını ileri sürer. Ebû Zerr bu yorum üzerine onun üzerine yürür ve Ahbâr kaçarak Hz. Osman'ın arkasında saklanır.⁷

Ebû Zerr tüm ömrü boyunca çok sade ve hatta yoksul bir yaşam sürdü. Öldüğünde defnedilirken kefen bezini bir başkasından temin ettiler.

Günümüzdeki durum

Kuramsal olarak bakıldığında komünistler de, Hristiyanlığın ilk üçyüz yılında Hristiyanlar da, İslamiyet'in ilk dönemlerinde Müslümanlar da insanın insanı ezmediği ve sömürmediği ve dostluğun ve sadeliğin hâkim olduğu bir dünya istiyorlardı. Bu dünyayı yaratmak için öngördükleri yollar farklıydı, ancak hedef aynıydı. Günümüzde de Hristiyanlığın ve İslamiyet'in aslına uygun olarak yaşanması durumunda sınıfsız ve sömürsüz bir dünya yaratılabileceğini savunan siyasi akımlar var.

Ancak diğer taraftan, kendilerini İslamcı olarak nitelendiren kişi ve örgütlerin, 1920'li yılların başlarından itibaren anti-komünist saf-larda emperyalistlerle birlikte yer aldığı da biliniyor. Hristiyanlıkta hakim anlayış da 4. yüzyıldan itibaren hakim sınıfların içinde yer aldı veya onlara destek verdi.

Ancak dünya sürekli olarak değişiyor. Dünyada emperyalizm geriliyor; ancak geriledikçe saldırganlığı daha da artıyor.

Komünistler hep anti-emperyalist oldular; ancak İslamcılarının geçmişinde anti-emperyalistlik sınırlı, emperyalistlerle ve sermayedar sınıfla birlikte anti-komünistlik çok daha yaygın.

Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist sistem nesnel bazı nedenlere, kaçınılmaz veya kaçınılabılır hatalara bağlı olarak yönünü şaşırıldı ve 1989-1991 döneminde sona erdi. Bu süreçte, Avrupa'da komünist partilerinin yönetiminde olduğu ülkelerde de eski düzen değişti.

1992 yılından itibaren, ABD emperyalizminin kendi hakimiyeti altında “tek kutuplu dünya” yaratma çabaları yoğunluk kazandı. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti başta olmak üzere komünist partilerinin yönetiminde oldu-

4 Şeriati, A., a.g.k., 2007, s.131.

5 Eliaçık, R. İhsan, İslâm'ın Yenilikçileri, *İslâm Düşünce Tarihinde Yenilik Arayışları, Kişiler, Fikirler, Akımlar*, Cilt 1, İnşa Yay., İstanbul, 2011, s.99-107. Ali Şeriati bu konuşmayı şöyle aktarıyor: “Muaviye! Eğer bu sarayı halkın parasıyla yapıyorsan, ihanettir; yok, eğer kendi paranla yapıyorsan israf!” (s.121).

6 Tevbe Suresi, 35. Ayet: Abdülbaki Gölpınarlı Meali: “O gün, cehennem, o altını, gümüşü alevleyecek ve onlar, cehennem ateşinde kızdırılıp alınlarına, yanlarına, sırtlarına bastırılacak, onlarla dağlanacaklar ve işte bunlardır kendiniz için biriktirdiğiniz şeyler denecek, tadın biriktirdiklerinizin azabını.”

7 Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s.570-571, 640-641.

ğu diğer ülkelerin ekonomik, askeri ve siyasi alandaki başarıları, yaratılmak istenen bu imajı sarstı. Amerikan emperyalizminin saldırganlaşan politikalarına tepki olarak dünyada yeniden Amerikan karşıtlığı yaygınlaşmaya başladı. Birçok ülkede ve dünya çapında anti-emperyalist cephe oluşturma girişimleri arttı.

İran'da Humeynicilerin iktidara gelmesi sonrasında İslamcılar arasında Amerikan karşıtlığı önem kazanmaya başladı. İsrail'in Siyonist politikaları, 1991 öncesinde de Amerika karşıtı İslamcı örgütlenmelere ve onların eylemlerine yol açtı. Sovyetler Birliği'nin 1991 sonunda dağılmasının ardından Amerikan karşıtlığına katılan İslamcı yapıların sayısı daha da arttı. 1993 yılında New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'nde Kör İmam olarak bilinen kişinin önderliğindeki örgütün bomba patlatması ve ABD'de 11 Eylül 2001 günü New York'taki İkiz Kulelere ve Pentagon'a saldırı, İslam dünyasında ABD karşıtlığını güçlendirdi. ABD'nin 1991 ve 2003 Irak saldırıları ve ardından Suriye'de yol açtığı iç savaş da Amerikan karşıtlığını artırdı.

Peki, günümüzde tüm dünyada giderek yükselen ve ülkemizde de ön plana geçen anti-emperyalist mücadelede bilimsel sosyalizmi savunanlarla İslamcılar anti-emperyalist cepheye yan yana durabilecek mi?

Bu yazının amacı bu soruya yanıt vermek değil; bu soruya yanıt verilmesinde belki yararlanılabilecek bir deneyimi özetlemektir.

100. yıl dönümünde Rus Devrimi

100. yılını kutladığımız Rus Devrimi veya Büyük Ekim Devrimi, insanlık tarihinde yeni bir sayfa açtı.⁸ 1950'li yıllara gelindiğinde dünya nüfusunun üçte biri komünist partilerinin yönetimi altındaydı. Emperyalizmin saldırganlığı ve sömürüsü kontrol altına alınmıştı. Sömürgecilik tasfiye ediliyor, ülkeler ve halklar bağımsızlığına kavuşuyordu.

1917 Rus Devrimi sonrasında Komünistlerle İslamcılar arasında bir ittifak gerçek-

leşmişti. Günümüzde anti-emperyalist mücadelede ittifaklar biçimlenirken, Büyük Ekim Devrimi sonrasındaki deneyimi anımsamakta yarar vardır.

Bolşeviklerin politikası

1917 Şubat Devrimi sonrasında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) bir süreç içinde kitle desteğini ve gücünü artırdı. Bolşevikler, Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu sağladıktan sonra, 6-7 Kasım 1917 günleri Petrograd'da Geçici Hükümeti tasfiye ederek, ikili iktidar yapısına son verdi ve iktidarı Sovyetlere devretti.

Bolşevikler'in bu süreçte dayandığı güçler, işçi sınıfı, askerler, köylülük ve Ruslar dışındaki halklardı.

Çarlık Rusyası'nın en son ve en güvenilir nüfus sayımı olan 1897 sayımına göre, nüfusun yüzde 44,3'ü Rus, yüzde 17,8'i Ukraynalı, yüzde 4,7'si Beyaz Rus'tu. Polonyalıların oranı yüzde 6,3, Yahudilerin oranı yüzde 4,0, Kazakların oranı yüzde 3,1, Özbeklerin oranı yüzde 1,4, Volga Tatarları'nın oranı yüzde 1,5, Azerilerin oranı yüzde 1,2 ve Başkurtların oranı yüzde 1,1 idi.⁹ Bunların dışında 100'e yakın etnisite vardı.

Bolşevikler, Rusya'daki devrimin dünya devriminin başlangıcı ve tetikleyicisi olduğunu düşünüyordu. Amaç, dünya devrimiydi. Geri Rusya, ancak dünya devrimi ile Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin desteğiyle, halkın refah düzeyini yükseltebilecek ve sosyalizmi kurabilecekti. Müslüman halklardan beklenen, dünya devrimi sürecinde Rusya'nın bütünlüğünün korunmasıydı.

Bolşeviklerin beklentisi gerçekleşmedi. 1918 yılında Finlandiya ve Almanya'da, ardından diğer bazı ülkelerde devrim girişimleri oldu; ancak bunların tümü yenilgiyle sonuçlandı. Yalnızca Moğolistan'da Sovyet Rusya'nın da yardımıyla 1921 yılında komünistler iktidara gelebildi.

8 Rus Devrimi'ne ilişkin daha ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Yıldırım Koç, "Tarihte Rus Devrimi," *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Kasım 2017.

9 Kappeler, Andreas, *The Russian Empire, A Multiethnic History*, Longman, Essex, 2001, s.322, 397-399.

1918 yılında iç savaş ve emperyalist saldırı başladı.

Bolşevikler bu mücadelede Müslüman halkların desteğini almaya çalıştı. Desteğin alınmadığı durumlarda da tarafsızlık için çaba gösterildi. Bolşeviklerin Müslümanlara ve İslamcılara karşı politikası 1920 yılı yaz aylarında köklü bir değişikliğe uğradı.

Avrupa’da devrimci dalganın gerilemesi sürecinde Lenin’in ekonomik düzeyde daha önce yapmış olduğu analizlerin siyasi alana yansıtılması sağlandı. Lenin, daha 1907 yılında yazdığı makalede, İngiliz sermayedarlarının sömürgelerden elde ettiği kârın, kendi işçilerini sömürerek elde ettiği kârdan daha fazla olduğunu belirtmişti. Emperyalist sömürünün sağladığı kaynakların, emperyalist ülkelerin işçi sınıflarının sisteme bağlanmasında kullanıldığı da biliniyordu.

Emperyalist saldırının sürdüğü ve emperyalist ülkelerde sınıf mücadelesinin ve devrim umutlarının gerilediği koşullarda, emperyalizmin sömürü kanallarının tahrir edilmesinin emperyalistlerin saldırılarını durduracağı ve bu ülkelerde devrimci mücadeleyi geliştirebileceği beklentisine girildi. Komünist Enternasyonal’in 1920 yılı Temmuz-Ağustos aylarında yapılan kongresinde bu konu ayrıntılı olarak tartışıldı ve sömürgelerdeki anti-emperyalist mücadelenin desteklenmesi kararı alındı.

Bu tartışma sürecinde, üç farklı görüş ortaya çıktı.

Bolşevikler arasında ağırlık kazanan ve Lenin’in desteklediği görüş, sömürgelerdeki ilerici/devrimci anti-emperyalist mücadelenin geliştirilerek emperyalist ülkelerin Sovyet Rusya’ya saldırısını engellemek ve bu ülkelerde işçi sınıflarına emperyalist sömürü sayesinde aktarılan kaynakların azaltılmasıyla devrimci dalgayı yükseltmekti. Bu strateji, ulusal kurtuluş savaşlarında işçi sınıfının önderliği koşulunu aramıyordu. Ana amaç, emperyalist ülkelerin zayıflatılması ve bu ülkelerde sos-

yalist devrimin altyapısının oluşturulmasıydı. Böylece, Sovyet Rusya yalnızlıktan kurtulacak ve gelişmiş ülkelerin sosyalizme geçmesiyle onların olanaklarından yararlanabilecekti.

Bolşevikler arasında azınlıktaki görüşün sözcüsü Hintli Manabendra Nath Roy idi. Roy, emperyalist ülkelerde devrimin bu aşamada mümkün olmadığını düşünüyor ve Doğu’da işçi sınıfının önderliğindeki ulusal kurtuluş savaşları yoluyla sosyalizmin kurulması gerektiğini savunuyordu.

Bolşevikler arasında üçüncü görüş ise, “Müslüman Komünistler” biçiminde nitelendirilebilecek gruptu.

Sosyalist/Komünist Müslümanlar

Çarlık Rusyası bir milletler hapisanesiydi. Çarlık, Rus İmparatorluğu içindeki Rus olmayan halkları ve özellikle Müslümanları ve/veya Türk kökenlileri baskı altında tutuyordu. Türk kökenlileri birarada tutan önemli bağ da İslamiyet’ti. Milliyetçiliğin henüz gelişmediği koşullarda toplulukları birarada tutmada dini inançlar ve kimlik öne çıkıyordu.

Daha Çarlık döneminde, Çarlığa karşı olan güçler arasında bir yakınlaşma vardı. 20. yüzyılın başlarında Müslümanlar arasında da sosyalist eğilimler ortaya çıktı. Volga Tatarları arasında ilk sosyalist kuşak 1907 yılında Orenburg kentinde *Ural Dergisi*’ni çıkardı. Ocak-Nisan döneminde yayımlanabilen bu dergi etrafında örgütlenenlere “Uralcılar” deniyordu. Bu ekip, Bolşeviklerle birlikte davranıyordu. Bu örgütlenmenin önderleri Hüseyin Yamasev ve Gafur Kulahmetov idi. Her ikisi de Rus Devrimi sonrasında, 1918 yılı başlarında öldü.¹⁰

1904 yılında Bakû’de kurulan Hümmet Partisi de Bolşeviklerin çizgisindeydi. Bu örgüte yalnız Müslümanlar üye olabiliyordu; ancak milliyetçilik ağır basıyordu. Hümmet Partisi, 1920 yılında Rusya Komünist Partisi içinde eridi.¹¹

10 Bennigsen, Alexandre A.-Wimbush, S.Enders, *Muslim National Communism in the Soviet Union, A Revolutionary Strategy for the Colonial World*, University of Chicago Press, Chicago, 1980, s.11; Zenkovsky, Serge A., *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Harvard University Press, Massachusetts, 1967, s.52-53.

11 Bennigsen, A.A.-Wimbush, S.E., a.g.k., 1980, s.11-13.

Bu gruplar dışında da kendisini sosyalist olarak tanımlayan çevreler vardı; ancak bunların genel eğilimi, Çarlık Rusyası'nın uygulamalarına karşı milliyetçi bir tavidir.

Şubat Devrimi ve Müslüman halklar

1917 Şubat Devrimi Müslüman halklar tarafından sevinçle karşılandı. Mayıs ayında toplanan Tüm-Rusya Müslümanlar Kongresi, Müslüman halkların özerklik ve hatta bağımsızlık talepleri doğrultusunda önemli bir başlangıçtı.

1917 Şubat Devrimi sonrasında Rusya'daki Müslümanlar, Rusya'nın daha özgür bir ülkeye dönüşeceği umundaydı. Bu durumdan yararlanarak Rusya'daki Müslümanların koşullarını iyileştirmek amacıyla 15-17 Mart 1917 günleri Petrograd'da bir konferans düzenlenerek Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu oluşturuldu.

Bu aylarda "sosyalist Müslümanlar" grupları oluşmaya başladı.

Tüm Rusya Müslümanları Birinci Kongresi¹² 1 Mayıs 1917 günü Moskova'da yaklaşık 900 delegenin katılımıyla toplandı. Yapılan konuşmalarda İslam dünyasının geriliğinin sorumlusu olarak Avrupa gösterildi. Avrupalıların kendilerini hâlâ evrenin yöneticileri kabul ettikleri, ancak Doğu'nun uyanmakta olduğu vurgulandı. Rusya'nın, özerk bölgelerden oluşan federatif bir yapıya kavuşması, halkların kendi ulusal vatanlarının olması istendi.

Kongrede alınan kararlar şunlardı:

"(1) Ulusal, bölgesel ve federatif ilkelere dayanan özerk demokratik cumhuriyetler.

(2) Kendi ayrı bölgeleri olmayan Müslüman halklara ulusal-kültürel özerklik verilmesi.

(3) Rusya'nın tüm Müslüman halklarının kültürel ve dini işlerini düzenlemek ve koordine etmek için bir merkezi Müslüman idaresi yaratılması."¹³

Ancak Rusya'da hakim olan örgütlenmeler içinde halkların kendi kaderlerini tayin hakkı

konusunda umut verici tavrı takınan tek örgüt Bolşeviklerdi. Müslümanlar içinde Bolşeviklere katılanların sayısı bu nedenle de hızla arttı. Özellikle 1917 Şubat Devrimi sonrasında ülkeyi yöneten Geçici Hükümet'in Rus kökenli olmayan halklara karşı olumsuz tavrı ve savaşı sürdürme çabaları, Müslüman halkların tepkisini çekti.

Bu dönemde Müslüman halkları Bolşeviklerin yanına iten önemli bir etmen de, Bolşeviklerin savunduğu toprak politikasıydı. Çarlık Rusyası döneminde Müslüman halkların yaşadığı bölgelerde büyük toprak sahipleri genellikle Rus'tu. Köylülerin topraklara el koyma sürecinde Müslümanlar ile Geçici Hükümet karşı karşıya geldi. Halbuki Bolşevikler bu süreci destekliyor, köylülerin topraklara el koymasını talep ediyordu. 1917 Şubat Devrimi sonrasında bu bölgelerde "sosyalist komiteler" oluştu. Bunların içinde en önemlilerinden biri, Kazan Müslüman Sosyalist Komitesi idi. Bu örgütlenmenin önderleri, Molla-Nur Vahitov ile Mir-Said Sultan Galiev idi.

Bolşeviklerin izlediği politikalar, Müslüman kimliğini önde tutan birçok kişiyi kendi yanlarına çekti.

Müslüman hakların büyük bölümü 1917 Ekim Devrimi sırasında tarafsız kaldı. Ancak daha sonra başlayan İç Savaş ve emperyalist saldırı, Müslüman halkları Bolşeviklerin yanına itti. Bolşeviklerin Ekim Devrimi sonrasında yaptıkları açıklamalar da, Çarlığın baskısından yılmış olan Müslüman halklar için umut vericiydi.

Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikler'in politikaları

Bolşevikler 24-25 Ekim (6-7 Kasım) 1917 günleri Ekim Devrimi'ni gerçekleştirdikten sonra 2 (15) Kasım günü Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi'ni ve 20 Kasım (3 Aralık) 1917 günü de Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine Çağrı'yı yayımladılar.

12 1917 Ekim Devrimi öncesinde Türk ve Müslüman halkların temsilcilerinin kurultayları için bkz. Hablemitoğlu, Necip, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi Yay., Ankara, 1997.

13 Zenkovsky, S.A., a.g.k., 1967, s.145-150.

Birinci belge, Rusya'daki tüm halkların, etnik köken ve dini inanç ayrımı yapılmaksızın eşitliğini ve egemenliğini ilan ediyor ve Rusya halklarının Rusya'dan ayrılma ve bağımsız devletler kurma dahil kendi kaderlerini belirleme hakkını kabul ediyordu. Tüm ulusal ve dini ayrıcalıklar ve kısıtlamalar kaldırılmıştı. Rusya toprakları üzerinde yaşayan tüm ulusal azınlıklar ve etnik grupların özgür gelişimi sağlanacaktı.¹⁴

Rusya'nın ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine Çağrı'da da şöyle deniyordu:

"Dünyanın halklarını köleleştirmiş olan saldırgan yağmacuların hakimiyeti sonuna gelmektedir. Eski serflik ve kölelik düzeni Rus Devriminin darbeleri altında parçalanmaktadır. (...) Yeni bir dünya, emekçi ve özgürlüğünü yeni kazanmış halkların dünyası doğmaktadır. Bu devrimin başında Rusya'nın işçi ve köylü hükümeti bulunmaktadır. Rusya'nın Müslümanları, Orta Asya ve Sibirya'nın Kırgızları ve Sartları¹⁵, Transkafkasya'nın Türkleri ve Tatarları, Kafkasya'nın Çeçenleri ve dağlıları, Rusya'nın çarları ve zalimleri tarafından camileri ve ibadet yerleri tahrip edilmiş, inançları ve gelenekleri ayaklar altına alınmış olan herkes. (...) Bugünden sonra gelenekleriniz ve inançlarınız, ulusal ve kültürel kurumlarınız özgür ve dokunulmaz ilan edilmiştir. Ulusal yaşamınızı özgürce ve engelsiz olarak düzenleyin. Şimdi bunu yapmaya hakkınız var. Bilin ki, haklarınız, tam olarak Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi, devrimin ve onun organlarının, işçi, asker ve köylü temsilcileri sovyetlerinin tüm gücü tarafından korunmaktadır. Bu devrimi destekleyin, bu sizin hükümetinizdir. (...) Doğu'nun Müslümanları, İranlılar ve Türkler, Araplar ve Hindistanlılar, yaşamları, malları, anavatanları ve özgürlükleri Avrupa'nın saldırgan soyguncularının spekülasyon objeleri olan,

*topraklarına bugünkü savaşı başlatmış olan çapulcular tarafından el konmuş olanlar. (...) Bizim sancaklarımız dünyanın tüm ezilmiş halklarının kurtuluşunu temsil etmektedir."*¹⁶

Bu çağrının ardından, Halife Hz. Osman'a ait olan ve Petrograd'da imparatorluk kütüphanesinde bulunan Kur'an-ı Kesim Müslümanlara geri verildi.

Bolşevikler'in bu olumlu tavrına karşılık, karşı-devrimciler ve Sovyet Rusya'ya saldıran emperyalistler, Müslüman halkların özgürlüklerine ve haklarına saldırıyor, eski düzeni geri getirmeye çalışıyordu.

Karşı-devrimci Beyaz ordularının en önemlilerinden birinin başında Denikin vardı. Denikin'in izlediği politika Müslüman düşmanlığına da dayanıyordu.

Karşı-devrimci Kolçak da Rus olmayan haklara karşı düşmanca bir tavır içindeydi. Başkurtların önderlerinden Ahmet Zeki Validov'un (Zeki Velidi Togan) bu konudaki anlatımları ilginçtir. Bolşeviklere karşı olan Başkurtlar, Kolçak'ın düşmanca tavrı nedeniyle Bolşeviklerle anlaşmak zorunda kaldılar. Zeki Velidi Togan, 1919-1920 yıllarında Sovyet Rusya ile anlaşarak onlara katılma gereçlerini 1919 yılında yazdığı bir mektupta şöyle özetlemektedir: "Sovyetler tarafına geçmek bir mecburiyet neticesidir. Kolçak bize bu kadar düşman olunca başka çıkar yol kalmamıştır."¹⁷

Ahmet Zeki Validov 1919-1920 yıllarında Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti savaş bakanı olarak görev yaptı. Komünist Enternasyonal'in 1919 Mart'ında toplanan birinci kongresine Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) temsilcisi olarak katıldı. Bu kongre sırasında Lenin ile de görüştü.¹⁸ Lenin kendisine büyük bir Fiat marka otomobil verdi. Ancak 1920 yılı ortalarında Bolşeviklerden ayrıldı ve Türkistan'a giderek, Sovyet

14 Yemelianova, Galina M., *Russia and Islam, A Historical Survey*, Palgrave, New York, 2002, s.102; Zenkovsky, Serge A., a.g.k., 1967, s.161.

15 Sart: Siri Derya (Seyhun) Irmağı, Fergana Vadisi ve Semerkant bölgelerinin kentlerinde yaşayan ve Türkçe konuşan halk.

16 Zenkovsky, S.A., a.g.k., 1967, s.161-162.

17 Togan, Zeki Velidi, *Hâtralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, İstanbul, 1969, s.246.

18 Togan, Z.V., a.g.k., 1969, s.252-254.

Rusya'ya karşı mücadele eden Basmacılar katıldı.

İslamiyet ve Komünizm

1918-1919 yıllarında bazı İslamcı önderler, komünizmle İslamiyet'in özünde birleştiğini ileri sürüyordu. Örneğin, Hanefi Muzaffer isimli bir kişi, "Müslüman halk komünizmle birleşecektir; komünizm gibi İslamiyet de dar milliyetçiliği reddeder; İslamiyet enternasyonaldır ve İslam'ın sancağı altında tüm milletlerin yalnızca kardeşliğini ve birliğini kabul eder" diyordu. Kazak önderlerinden Ahmet Baytursun, Kazakların, "komünizmi diğer tüm halklardan da önce kabul edeceğini, çünkü onların geleneksel yaşam biçiminin zaten komünizme yakın olduğunu" belirtiyordu. Rusya'da Müslümanların en önemli dini lideri konumundaki Musa Jarullah Bigi, komünistlerle Müslümanların potansiyel ittifakını övmekle kalmıyor, İslamiyet'in Asya'da daha etkili bir biçimde yayılabilmesi için komünizmin bir sıçrama tahtası görevi görebileceğini düşünüyordu.¹⁹

Bazı İslamcılar da "Kızıl Şeriatçılar" olarak biliniyordu. Bunlar, "Sovyet iktidarı için, şeriat için" sloganıyla bir hareket örgütlemeye çalışıyorlardı. Kızıl Şeriatçı hareketinin önderleri arasında Türkistan'dan Molla Babakhan, Tataristan'dan Molla Rasulov, Dağıstan'dan Molla Takko-Kahadji, Çeçenistan'dan Molla Ali Mitaev ve Molla Sugaip vardı.²⁰

Komünizmle İslamiyeti örtüşürme çabaları İç Savaş ve emperyalist saldırı döneminde bu ittifakın oluşmasında etkili oldu. Örneğin, Orta Asya mollaları, otoriteye boyun eğmeyi öngören surelere gönderme yaparak, Basmacıların kontrol altına alınmasına katkıda bulundular. Bazı İslamcı politikacılar da Komünist Partisi'ne katılırken, bu örtüşmeye dayanıyordu. Örneğin, Taşkent'teki Komünist Parti kongresinde konuşan M. Klevleev isimli bir Tatar komünist, Kur'an-ı Kerim'i dikkatle

okuduktan sonra komünist olduğunu açıkladı. Klevleev'e göre, Kur'an-ı Kerim'in öğretisi, Marksizm kadar kozmopolit ve sosyalistti. Bakû'de bazı din adamları, Kur'an-ı Kerim'in milliyetçilik karşıtlığının ve kozmopolitçiliğinin muhafazakar Müslümanların Üçüncü Enternasyonalle uzlaşmasını sağladığını ve ırkçı veya milliyetçi Türkçülüğü reddetmelerine yol açtığını belirtiyorlardı.²¹

Bu anlayış, "Sovyet Şeriatçıları" adı verilen bir grubun ortaya çıkmasına da yol açtı. Bu grupta, Dağıstan'dan Tarko Haji, Çeçenlerden Sultan Molla, Kabartaylardan Katkhanov, Tatarlardan A. Rasulaev vardı.²²

1919-1920 yıllarında İç Savaş'ın en önemli cephesi Sibiry'a Kolçak'a karşı sürdürülen mücadeleydi. Kolçak'ın ordularıyla savaşan Altıncı Kızıl Ordu'nun asker ve subaylarının yaklaşık yüzde 50'si Müslüman'dı.²³ 1919 başlarında Kızıl Ordu'da 225-250 bin dolayında Müslüman vardı.

Bolşevikler bir taraftan komünist olmamakla birlikte emperyalist güçlere ve Rus şoveni karşı-devrimci Beyaz ordulara karşı olan Müslümanlarla iş birliği yaptılar, diğer taraftan bilimsel sosyalizmi benimsediğini ileri süren Müslümanları örgütlemeye çalıştılar.

1917 yılı Kasım ayında Milliyet İşleri Komiserliği (Narkomnats) oluşturuldu. Narkomnats içinde Merkezi Müslüman Komiserliği (Muskon) bulunuyordu. Muskon'un yönetiminde Şerif Manatov, Molla-Nur Vahitov ve Galimjan İbragimov vardı.

Müslüman Komünistler

1918 yılı Mart ayında Sosyalist-Komünist Müslüman Partisi kuruldu. 1918 yılı Haziran ayında bu örgütlenmenin adı Müslüman Komünistler Rusya Partisi (Bolşevikler) olarak değiştirildi. Bu partiye yalnızca Müslümanlar üye olabiliyordu. 1918 yılı Kasım ayında

19 Bennigsen, A. A.-Wimbush, S.E., a.g.k., 1980, s.30.

20 Yemeliyova, G.M., a.g.k., 2002, s.103.

21 Zenkovsky, S.A., a.g.k., 1967, s.277.

22 Zenkovsky, S.A., a.g.k., 1967, s.163.

23 Bennigsen, A.A.-Wimbush, S.E., a.g.k., 1980, s.29.

Birinci Müslüman Komünistler Kongresi toplandı ve bu Parti, Rusya Komünist Partisi'nin bir parçası haline getirildi. Adı da Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Müslüman Örgütleri Merkez Bürosu oldu. 1919 yılı başlarında da adındaki "Müslüman" sözcüğü çıkarıldı ve Doğu Halkları Komünist Örgütleri Merkez Bürosu biçimine dönüştürüldü.

Bolşevik Partisi üyesi Müslümanların önemli bir bölümünün devrim anlayışı ve beklentileri, Bolşevik Partisi'ndeki hakim çizgiden farklıydı. Özellikle Sultan Galiev'in anlayışı, Sovyet Rusya'nın çıkarlarıyla çelişiyordu. Bu farklılıklar, İç Savaş ve emperyalist saldırının sona ermesini izleyen dönemde su yüzüne çıktı.

Eric Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, Bolşeviklerin 1917 Mart-Kasım döneminde sürekli olarak güç kazanmalarının önemli nedenlerinden biri, Rusya'nın bütünlüğünü sağlayabilecek tek gücün Bolşevikler olduğuna inanılmasıydı. Rus Devrimi bir vatan savunmasına dönüştü. Bu vatan savunması nedeniyle, emperyalist saldırıya ve onların iş birlikçisi karşı-devrimci Beyaz ordulara karşı savaştan Kızıl Ordu'da Çarlık ordusundan katılan 50 bin dolayında subay görev yapıyordu.

Ancak Sultan Galiev ve çevresindeki bir kesim, Batı işçi sınıfının devrimci niteliğini yitirdiğini, devrimin ancak Doğu'da gelişebileceğini savunuyor ve Rusya'daki Rus olmayan Doğu halklarının ayrı bir sosyalist devlet kurmasını öneriyordu. Kafalarındaki modele göre, Türkistan merkezli bir Müslüman/Türk devleti kurulacaktı. Bu devlete, Tataristan, Başkurdistan, Azerbaycan, Dağıstan, Kuzey Kafkasya'nın Müslüman bölgeleri de katılacaktı. Böylece Rusya'nın Türk kökenlilerinin yüzde 75'ini ve Müslümanların yüzde 80'ini kapsayan bir "Turan Cumhuriyeti" oluşacaktı. Bu Cumhuriyet, Sovyet Rusya'dan bağımsız ve egemen olacak ve yalnızca Müslümanların üye olabileceği bir sosyalist parti tarafından yönetilecekti. Bu devlet, devrimi Doğu'ya yaymak için bir sıçrama tahtası olarak da kullanılacaktı.²⁴ Sultan Galiev, Müslüman halk-

ları "proleter uluslar" olarak nitelendiriyor ve "bizim kendi komünist partimiz" diyor.

Müslüman Komünistlerin bu projesinde geleneksel Rus karşıtlığı öne çıkıyor, pan-Türkizm ve pan-İslamizm ağır basıyordu. Ancak bu proje, hem Rusya'nın bölünmesine, hem de devrimi Doğu'da yayma anlayışıyla emperyalistlerin yeni saldırılarına yol açma olasılığı nedeniyle Bolşevikler tarafından reddedildi.

İttifakın sona ermesi

İç Savaşın ve emperyalist saldırının sona ermesinin ardından, kendisini "komünist" olarak tanımlayan ve Bolşevik Partisi'ne üye olan Müslümanlarla Bolşevikler arasındaki ittifak sona erdi.

İslamcılarla ve hatta genel olarak Müslümanlarla komünistler arasındaki ittifakın sona ermesinde en önemli etmen, ortak düşmanın ortadan kalkmasıydı. İç Savaş ve emperyalist saldırı sürecinde Müslümanlara düşman olan ve topraklarını ellerinden almak isteyen güçlere karşı komünistlerle birlikte savaşanlar, savaş sonrasında bu ittifaktan ayrıldılar. Bunun bir nedeni, savaşlar süresince yaşanan büyük ekonomik sıkıntılardı. İkinci neden, Sovyet Rusya'daki yönetimin Müslümanların geleneksel yaşam tarzına müdahale etmeleriydi. Daha sonraki yıllarda Arap alfabesinin yerine Kiril alfabesinin getirilmesi, vakıf arazilerinin kamulaştırılması ve kadınların erkeklerin kulu olmaktan kurtarılması gibi uygulamalar, İslamcılarla komünistler arasındaki ilişkileri bozdu. Daha sonraki yıllarda İslamcılar genellikle anti-komünist cephede emperyalistlerle birlikte tavır aldı.

Bolşeviklerin din karşıtı tutumları da İslamcı-Komünist ittifakını bozdu. Emperyalist güçler bu ittifakı bozmak için bu noktanın üzerine gidiyorlardı; İslamcılar da bu ittifak boyunca bu çelişkinin farkındaydı. Başkurtların önderi olarak bu süreçte önemli bir rol oynayan Zeki Velidi Togan da bu ittifakın daha başından itibaren durumunu biliyordu. Z. V. Togan, anılarında, kendisi gibi Başkurt olan ve ancak

²⁴ Bennigsen, A.A.-Wimbush, S.E., a.g.k., 1980, s.66-67.

Hristiyanlığı benimsemiş bir arkadaşıyla birlikte 1919 yılı Mart ayında Lenin'i ziyaretinde yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

Lenin "Doktor Kulayev'e: 'Arkadaşımızın ismi Ahmet Zeki olduğu halde sizinki neden Mistislav?' dedi. Kulayev, 'ben hristiyan Başkurt'um' dedi. Lenin, 'din değiştirmeniz yüzünden halkınızla aranız açılmadı mı?' dedi. 'Keşki din değiştirmekle uğraşmasanız ve dinlerin hiçbirine mensup olmasanız daha iyi olmaz mıydı?' dedi."²⁵

Lenin, Komünist Enternasyonal'in 1920 Temmuz-Ağustos'unda toplanacak olan ikinci kongresi için hazırladığı Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu Üzerine Tezler üzerine ilişkin Ön Taslak'ta şunları yazıyordu: "Pan-İslamizmle ve Avrupa ve Amerikan emperyalizmine karşı kurtuluş hareketini, hanların, toprak sahiplerinin, mollaların, vb. durumlarını güçlendirme çabasıyla birleştirmeye çabalayan benzer eğilimlerle mücadele etme gereği."²⁶

Komintern'in İkinci Kongresi'nde bu taslak şu şekilde kabul edildi: "Avrupa ve Amerikan emperyalizmine karşı sürdürülen kurtuluş mücadelesini Türk ve Japon emperyalizminin ve asillerin, büyük toprak ağalarının, papazların, vb. gücünün artırılmasıyla birleştirmeye çalışan pan-İslamcı ve pan-Asyacı hareketlerle mücadele etmek gereklidir."²⁷

Sovyetler Birliği'nde "Militan Ateistler Birliği" gibi örgütler aracılığıyla din karşıtı propagandanın yaygınlaşması ağırlıklı olarak 1925 yılından sonra gerçekleşse de, İslamcı-Komünist ittifakının yürüdüğü dönemde de bu çelişki biliniyor, ancak bunun üstüne gidilmiyordu.²⁸

Bolşevikler ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıdı; ancak ayrılmayı zorlamadı veya çekici hale getirmedi. Rusya'dan ayrılmaların çokluğu, Rusya'nın bütünlüğünü savunan ve bu nedenle Bolşeviklere katılmış olanların tepkisini çekecekti.

Finlandiya 6 Aralık 1917 günü Rusya'dan ayrıldı. 11 Aralık 1917 günü Litvanya, 1918 Ocak ayında Letonya ve Ukrayna ve Şubat ayında da Estonya bağımsızlığını ilan etti. Bu arada 1917 yılı Kasım ayında Başkurtlar, Kazaklar, Orta Asya Müslümanları ve Rus Tatarları, Aralık ayında da Tatarlar özerliğe kavuştu. Bağımsızlık ve özerklik süreci, Müslüman halkların beklentisini arttırdı. Bu umut ve Çarlık döneminin baskılarının geri geleceği korkusu, İslamcı-Komünist ittifakının temel dayanaklarından biriydi. Ancak 1920 yılı sonlarında İç Savaş ve emperyalist saldırı sona erdikten sonra Sovyet Rusya'nın bütünlüğünün sağlanmasına öncelik verilmesi ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının sosyalizmin çıkarları doğrultusunda kısıtlanması, bağımsızlık peşindeki İslamcılarla ve Müslüman Komünistlerle Bolşeviklerin ittifakını bozdu.

Sovyet Rusya 1921 yılından itibaren Batı'da veya Doğu'da devrim beklentilerini bıraktı ve kendi iç ekonomik sorunlarına yöneldi. Böyle bir dönemde, Sovyet Rusya'nın toprak bütünlüğünü parçalayabilecek bir Turan Cumhuriyeti projesi ve Sovyet Rusya'yı Asya'da yeni girişimlere zorlayacak bir anlayış, Bolşeviklerin programına tümüyle ters düşüyordu. Bu önemli çelişki karşısında Sultan Galiev ve arkadaşlarının tasfiye edilmesi, Galiyevciliğin mahkum edilmesi gündeme geldi.

Bakû Doğu Halkları Kurultayı

Komintern'in 1920 yılı Temmuz-Ağustos aylarında yapılan ikinci kongresinde emperyalist ülkelerde devrimci dalganın gerilemesini telafi etmek ve Sovyet Rusya'ya saldıran emperyalistleri sömürgelerinde vurmak amacıyla sömürge ve yarı-sömürgelerdeki mücadelenin yükseltilmesi kararı alındı. Bu amaç doğrultusunda ilk adım olarak 1-7 Eylül 1920 günleri Bakû'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı toplandı.

25 Togan, Z.V., a.g.k., 1969, s.253.

26 Lenin, *Collected Works*, Vol.31, Progress Publishers, Moscow, 1974, s.149.

27 Degras, Jane, *The Communist International, 1919-1943, Documents*, Vol.I, 1919-1922, Oxford University Press, Oxford, 1960, s.143.

28 Bolşeviklerin bu tavrı yalnızca Müslümanlara yönelik değildi. Lenin'in kilise karşıtı görüşleri için bkz. 12 Mart 1922 tarihli "Militan Materyalizmin Önemi Üzerine," yazısı, *Collected Works*, Vol.33, Progress Publishers, Moscow, 1973, s.227-236 ve Lenin'in Skvortsov-Stepanov'a 19 Mart 1922 tarihli mektubu, *Collected Works*, Vol.36, Progress Publishers, 1977, s.570.

Kurultay'da çeşitli konuşmacılar iki farklı görüşü dile getirdiler. Hakim görüş, Doğu'nun ezilen halklarının tepkisinin İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı harekete geçirilmesiydi, cihat ilanıydı. Komintern adına Pavlovich tarafından sunulan raporda, "Doğu'nun kitleleri özgürlük mücadelesinde ancak Batı'nın emekçi kitleleriyle bir uzlaşma aracılığıyla zafere ulaşabilirler" deniyordu.²⁹

İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinde yüz milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Kurultay başkanlığını yapan Zinoviev, Doğu'nun enerjisini İngiliz ve Fransız emperyalizmine yöneltmeye çalışıyordu. Bolşeviklerin amacı, Rus Devrimi'nin kurtuluşu için umutlarını bağladıkları dünya devrimini gerçekleştirebilmek amacıyla Avrupa işçilerinin ayaklanmasının ön koşullarını yaratmak, sömürgelerden emperyalist ülkelere kaynak akımını durdurmaktı. Ayrıca Sovyet Rusya'ya saldıran İngiltere ve Fransa'nın dikkatinin sömürgelere kaydırılarak saldırının zayıflatılması da amaçlanıyordu.

Buna karşılık, Kurultaya Türkistan'dan katılanlardan Korkmasov mücadelenin hedeflerini İngiltere ve Fransa ile sınırlamıyor ve şunları söylüyordu: "Bir ay önce kendi kongrelerinde bir araya gelen Dağ yoksulları ve hatta ulema, Doğu'nun tüm zalimlerine karşı gaza (din uğruna savaş, YK) için, cihat için; dünyanın tüm yoksullarının ve tüm ulusların emekçi halklarının düşmanı ortadan kaldırılana kadar silahlarımızı bırakmamak için, bir çağrı yayınladılar."³⁰

Bolşevikler, Bakû Kurultayı'nda cihat çağrısı yaptılar.

Doğu Halkları Kurultayı'nın 1 Eylül 1920 günü gerçekleştirilen ilk toplantısında Kurultay başkanlığına Bolşeviklerin ünlü önderlerinden ve bir dönem Komintern başkanlığını yapan Zinoviev seçildi. Zinoviev, Komintern'e göre Kurultayın görevlerini sıralarken şunları söyledi: "Şimdi İngiliz ve Fransız kapitalistle-

rine karşı gerçek bir cihadın ateşini tutuşturma göreviyle yüz yüzeyiz."³¹

Zinoviev, uzun konuşmasının sonunda da şunları söylüyordu: "Yoldaşlar, Doğu halklarının kongresinde ilk kez bir araya gelen sizler, soygunculara, İngiliz-Fransız kapitalistlerine karşı gerçek bir cihat ilan etmelisiniz."³²

Kurultay'ın sonunda yayımlanan Doğu Halklarının Manifestosu da şöyle sona eriyordu:

Doğu'nun halkları "uyanıyorlar ve cihad çağrısını, gaza çağrısını duyuyorlar. Duydukları bizim çağrımızdır. Bu, Komünist Enternasyonal'in sancağı altında Batı'nın devrimci proletaryası ile birleşmiş olan Doğu halklarının temsilcilerinin birinci kongresinin çağrısıdır.(...)

"Biz şimdi sizi, Komünist Enternasyonal'in kızıl sancağı altında ilk gerçek cihada çağırıyoruz. Sizi, kendi iyiliğiniz için, özgürlüğünüz için, yaşamınız için cihada çağırıyoruz. (...)

"Avrupa'da kapitalizmin ve emperyalizmin son kalesine karşı, denizde ve karadaki korsanlar ve haydutların yuvalarına karşı, Doğu'nun tüm halklarını yüzyıllardır ezenlere karşı, emperyalist İngiltere'ye karşı kutsal savaş (cihad, YK) verin.

"Doğu'nun tüm halkları, Doğu'nun İngiltere tarafından köleleştirilmiş milyonlarca köylüsü ve işçisi için özgürlük, bağımsızlık ve mutluluk sağlamak için kutsal savaş (cihad, YK) verin.

"Doğu'nun halkları! Bu kutsal savaşta Doğu'nun tüm devrimci işçileri ve tüm ezilen köylüleri sizin yanınızda olacaktır. (...)

"Doğu'nun halklarının ve tüm dünyanın emekçilerinin emperyalist İngiltere'ye karşı bu kutsal savaşı söndürülemez bir ateşle yansın!"³³

29 Riddell, John (ed.), *To See the Dawn, Baku, 1920, First Congress of the Peoples of the East*, Pathfinder, New York, 1993, s.155.

30 Riddell, J. (ed.), a.g.k., 1993, s.109.

31 Riddell, J. (ed.), a.g.k., 1993, s.76.

32 Riddell, J. (ed.), a.g.k., 1993, s.79.

33 Riddell, J. (ed.), a.g.k., 1993, s.230-232.

Ancak bu süreçte Sovyet Rusya'ya karşı 1920-1922 yıllarında Dağıstan bölgesinde İslamcı bir ayaklanma gerçekleşti. Karşı-devrimci Basmacı ayaklanması da İslamcı nitelikteydi.

Anti-emperyalist cephede İttihatçıların İslamcı örgütü

Rus Devrimi sürecinde Müslüman-Komünist iş birliğini geliştirmeye çalışan diğer bir örgütlenme, İttihat ve Terakki Cemiyeti idi.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngilizler Arap Yarımadası'nda Osmanlı'ya karşı Arapları örgütlemeye çalışırken İslamcılarla ilişkilerden yararlandılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti de, İngiltere'yle hem savaş meydanlarında çatıştı, hem de İngiliz sömürgelerinde İngiltere-karşıtı örgütlenme ve mücadelelerin geliştirilmesine çaba gösterdi. Enver Paşa, özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde İslam İhtilal Cemiyetleri kurmak amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa kadrolarından yararlandı.³⁴ İttihatçıların bu girişimleri Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etti.

İttihatçılar bu amaçla ayrı örgütlenmeye gittiler ve Sovyet Rusya ile bağlantı kurdular. Sovyetler de, ülkelerine saldırmış olan İngiltere'ye karşı sömürgeleri hareketlendirme stratejisinde İttihatçılardan yararlanmaya çalıştı.

Bolşevik Partisi'nin önde gelen kadrolarından olan ve Berlin'de hapisteye bulunan Radek, 1919 yılının Ağustos veya Eylül ayında Talat ve Enver Paşalar tarafından ziyaret edildi. Radek ile Talat Paşa, 1918 yılındaki Brest-Litovsk Antlaşması görüşmelerinden tanışıyorlardı. Talat Paşa, Radek'e, "Müslüman Doğu'nun ancak halk kitlelerine ve Sovyet Rusya ile bir ittifaka dayanarak kölelikten kurtulabileceği"ni söyledi. Radek ise Enver Paşa'ya, Sovyet Rus-

ya'ya gitmesini ve orada emperyalizme karşı Komünist-Müslüman ittifakı için çalışmasını önerdi. Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya gidiş çabaları iki kez başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada Radek de hapisten çıkmış ve Sovyet Rusya'ya dönmüştü. Enver Paşa ancak 1920 yılının ilkbaharı veya yazında Moskova'ya ulaşabildi.³⁵

Enver Paşa'nın Bolşevik Partisi önderleriyle yaptığı görüşmeler, Sovyet Rusya'nın emperyalizme karşı bir uluslararası İslamcı örgütlenmeyi destekleme kararıyla sonuçlandı. Bu ilişki, Komintern'in 1920 Temmuz-Ağustos döneminde toplanan II. Kurultayı'nda sömürgelerdeki anti-emperyalist mücadelenin desteklenmesi kararıyla uyumluydu.

1920 yılında Sovyet Rusya'nın çıkarları açısından sömürgelerdeki Müslüman halkları ayaklandırabilecek olan Enver Paşa, mücadelesi Anadolu ile sınırlı bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan daha yararlıydı. İttihatçıların politikaları Sovyet Rusya'nın emperyalist saldırıdan kurtulması açısından da önemliydi. Bu nedenle Bolşevikler 1920 yılında Enver Paşa'yı önemsediler ve kullanmaya çalıştılar.

Bu süreçte İttihatçıların, özellikle İngiliz ve Fransız emperyalizminin sömürgelerindeki Müslümanları, Lenin'in uyardığı pan-İslamizm temelinde de olsa, anti-emperyalist bir cephede örgütlenme çabaları sürdü.

İttihatçılar, Roma'da Şark Mazlum Halkları İttihadı (l'Union des Peuples Opprimés de l'Orient), Berlin'de Şark Kulübü (Orient Klub) ve Moskova'da İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı (League for the Liberation of Islam) kurdu.³⁶

Talat Paşa, Berlin'de Şark Kulübü'nü yönetiyor ve burada Almanya'da bulunan farklı

34 Örnek olarak bkz. Keleşyılmaz, Vahdet, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

35 Carr, Edward Hallett, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, Vol.3, Macmillan and Com.Ltd., London, 1953, s.246-247. Enver Paşa'nın Moskova'da Bolşevik Partisi'nin üst yönetimi ile görüşmesi ve önerilerine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Roy, *M.N.Roy's Memoirs*, Allied Publishers Private Ltd., Bombay, 1964, s.404-410.

36 İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı hakkındaki bilgiler için bkz. Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2009, s.266-284 ve Toprak, Zafer, "Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Temmuz 1997, s.6-13.

uluslardan Müslümanları emperyalistlere karşı örgütlemeye çalışıyordu. Almanya, bu girişimi destekliyordu. Ancak büyük proje, Enver Paşa'nın başında bulunduğu ve büyük olasılıkla 1920 Mayıs'ında kurulan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı idi. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Moskova'daki merkez heyetinde Agayev (Ahmet Ağaoğlu), Akçurayev (Yusuf Akçura) ve Cemal Paşa gibi ünlü kişiler yer alıyordu. Örgütün nizamnamesinde amacı şöyle ifade ediliyordu:

“Cemiyetin Maksadı: Emperyalist ve kapitalistler tarafından taht-ı tahakküm ve esarete alınarak köle gibi kullanılmakta olan İslamları, başta Türkiye olduğu halde, esaretten tahlis ile kendi milli medeniyetleri dahilinde hür ve müstakil olarak teşekküllerini temin etmek ve mukadderatlarına sahip ve hâkim kılmasıdır. Bu gayenin temini için İslamları manen ve maddeten yükseltip birleştirerek istihsal-i maksat için teşkilat-ı lazime vücuda getirmek cemiyetin gayesidir. İslamların ekalliyette buldukları mahallerde hukuk-i medeniyelerinin teminine çalışılır.”

Cemiyette herkes eşitti; cemiyete giren bir daha cemiyetten çıkamıyordu: “Efrad arasında mevki ve itibar farkı yoktur. Hepsi kardaş ve müsavidir. (...) Cemiyete giren fert hayatıyla taahhüdüne bağlanmıştır. Ve bir daha cemiyetten çıkamaz.”

Cemiyete girenler şu yemini ediyordu: “Allaha kasem eder ve namusum üzerine söz veririm ki, mazlum kardaşlarımızı esaretten kurtarmak, manen ve maddeten yükseltmek için kudredimin yettiği her vazifeyi canımla ve malımla yapacağım, esrar-ı cemiyeti muhafaza edeceğim. Vallahi.”³⁷

Örgütün “ilk genel merkez üyeleri şu kişilerden oluşuyor. Kurucu üye olarak reis Enver Paşa, kâtip Ziya Bey, veznedar İbrahim Tali Bey, Halil Paşa, Sami Bey, Azmi Bey, Seyfi Bey, Mısır adına Dr. Fuad Bey, Suriye adına Şekip Arslan Bey, Kuzey Afrika adına Muham-

med Yasin Hamza Bey, Hindistan adına Bereketullah Efendi ve Cemal Paşa.”³⁸

İttihat, Suriye, Anadolu, Fas, Trablusgarb, İran, Afganistan, Irak, Hicaz ve Yemen’de ilişkiler geliştirdi. Örgütün giderleri Komünist Enternasyonal, diğer bir deyişle, Sovyet Rusya tarafından karşılanıyordu.

Enver Paşa 1-7 Eylül 1920 günleri Bakû’de toplanan Doğu Halkları Kurultayı’na da katıldı. Kendisine konuşma hakkı verilmedi; ancak hazırladığı bir metin kürsüden okundu. Enver Paşa’nın okunan metni “yoldaşlar” diye başlıyor ve emperyalizme karşı mücadeleyi ön plana çıkarıyordu:

“Emperyalizm ve kapitalizm bizi soymakla ve çırılçıplak bırakmakla tatmin olmuyor, aynı zamanda kanımızı içmeye ve bizi mahvetmeye çalışıyor. (...) Alman emperyalizmi bizi kendi haydutluk amaçları için kullandı. Ancak bizim arzumuz yalnızca bağımsızlığımızı korumaktır. (...) Sizi temin ederim ki Alman emperyalizminin safında savaşmak zorunda kaldığımız için üzüntü duyuyorum. Alman emperyalizmine ve Alman emperyalistlerine, İngiliz emperyalizminden ve İngiliz emperyalistlerinden nefret ettiğim ve küfredtiğim kadar nefret ediyorum ve küfrediyorum. Görüşüme göre, çalışmayanları zenginleştirmeyi amaçlayan herkes yok edilmeyi hak etmektedir. Emperyalizm söz konusu olduğunda benim bakış açım budur. (...) Yoldaşlar, beni buraya temsilcileri olarak göndermiş olan Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Arabistan ve Hindistan İhtilalci Örgütleri İttihadı bu açıdan sizinle tam bir dayanışma içindedir. (...) Yaşasın ezilenlerin ittifakı! Kahrolsun, bu ittifakın önünde titreyen zalimler!”³⁹

Enver Paşa’nın başını çektiği bu girişimde pan-İslamizm vurgusu öne çıkıyordu. Nitekim, **Bolşevikler**, bir taraftan bu girişimden yararlanmaya çalışırken, diğer taraftan pan-İslamizme karşı tedbir aldılar. Lenin’in taslağı ve Komintern’in İkinci Kongresi’nde bu

37 Toprak, Z., a.g.m., s.10.

38 Toprak, Z., a.g.m., s.11.

39 Riddell, J., a.g.k., 1993, s.122-125.

konuda alınan karar yukarıda verilmişti. Mustafa Kemal Paşa ise Enver Paşa'yı bu konuda uyarıyordu. Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı Ekim ayında Enver Paşa'ya yazdığı mektupta, çalışmaların "pan-İslamizm şekil ve suretinde izharı"nın Rusları "şüphe ve endişeye sevk etmemesi" için daha çok İngiltere'ye yönelmiş bir anti-emperyalist hareket olarak ortaya konulmasını salık vermişti.⁴⁰

Enver Paşa Moskova'da iken bazı İslamcılarla ve Müslüman Komünistlerle de görüştü. Bu görüşmeler de kuşku uyandırdı.

Bu arada Sovyet Rusya'nın politikalarında değişiklik yaşandı. İç Savaşın ve emperyalist saldırının Sovyet Rusya'nın zaferiyle sona ermesi, Avrupa'da devrimci dalganın gerilemesi, sömürgelerde bu dalgayı yeniden yükseltecek bir ayaklanma olmaması ve Sovyet Rusya'nın ekonomik sorunlarının artmasına bağlı olarak, Sovyet Rusya'nın sorunlarını kendi başına çözüme mücadelesi öne çıktı ve Bolşevikler içe döndüler. Enver Paşa'nın zaten fazla etkili olmayan potansiyel işlevi ortadan kalktı. Ayrıca Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği mücadelenin başarı kazanmasına bağlı olarak, Enver Paşa'yı yedekte tutmaya gerek de kalmadı. Enver Paşa'nın zaten kuşku uyandıran pan-İslamizm girişimleri yarardan çok zarar getirebilmeye başladı. Sovyet Rusya, Enver Paşa'ya verdiği desteği kesti. Enver Paşa da, Sovyet Rusya'ya ve Kızıl Ordu'ya karşı ayaklanmış olan Basmacılara katıldı ve çatışmada hayatını kaybetti. Sovyet Rusya'nın

desteğinin çekilmesiyle İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı da fiilen sona ermiş oldu.

Sonuç

Hristiyanlık, tarihinin ilk üçyüz yılında sınıfsız ve sömürsüz bir dünya özlemine uygun bir anlayışa sahipti. İnsanlık tarihinde büyük bir devrim olan İslamiyet de, Emeviler dönemi öncesinde eşitlikçi bir düzen öngörüyordu. 19. yüzyıldan itibaren komünistlerin arzusu da sınıfsız ve sömürsüz bir dünya yaratmaktı.

Ancak, öze ilişkin bazı nitelikler korunsun da, yüzyıllar içinde Hristiyanlığın ve İslamiyet'in uygulanmasında büyük farklılıklar çıktı. Politik çıkarlar ve kaygılar, doğal olarak, ön plana geçti.

Rus Devrimi'nde gerek İç Savaş ve emperyalist saldırı, gerek Sovyet Rusya'nın Doğu'daki devrimler aracılığıyla emperyalist ülkeleri sıkıştırma ve emperyalist ülkelerin sistemle bütünleşmiş işçi sınıflarını yeniden devrimcileştirmek için emperyalist sömürüyü önleme politikaları, bir süre, Rusya'daki İslamcılarının ve İslamcı ilişkilerden yararlanmak isteyen İttihatçıların politikalarıyla örtüştü ve bir ittifak oluştu. Ancak bu ittifak uzun süreli olamadı. İç Savaşın ve emperyalist saldırının bitmesi, Sovyet Rusya'nın kendi iç sorunlarını çözüme çabasının öne çıkması, emperyalist güçlerin anti-komünist propagandaları ve sömürge halklarının henüz ayaklanmaya hazır olmaması gibi nedenlere bağlı olarak, birkaç yıl süren bu ittifak sona erdi.

40 Tunçay, M., a.g.k., s.270. Bolşevikler'in Enver Paşa'nın projesine ilişkin kaygıları için bkz. Roy, a.g.k., 1964, s.404-410.